

Մամեդովան, իսկ Վրաց դեսպանատունը Վիեննայի Ակադեմիայի սրահում բաց էր արել Վրաստանի հարակից տարածքների քաղկեդոնական եկեղեցիների լուսանկարների մի հետաքրքիր ցուցահանդես, որը կազմվել էր վերջին տարիներին վրաց գիտնականների կազմակերպած գիտարշավների նյութերից: Հետաքրքիր է, որ գիտաժողովի նիստերում երբեմն հնչեցին նաև քաղաքական հարցադրումներ, որոնք վերաբերում էին այսօրվա Կովկասի հակամարտություններին: Պետք է ցավով արձանագրել, որ Ավստրիայում Հայաստանի դեսպանատունը այդ խնդիրների հետ կարծես չէր առնչվում:

Գիտաժողովը տևեց երկու օր: Տեղի ունեցավ վեց նիստ, որոնց ընթացքում լսվեց 17 զեկուցում: Մի շարք նիստեր վարում էին Վիեննայի բյուզանդագիտական դպրոցի ներկայացուցիչներ Հ. Կոդերը, Օ. Կրեստենը, Է. Գամիլշեգը, մյուսները՝ կոնֆերանսի անմիջական մասնակիցներ Ռ. Թոմսոնը, Ն. Թիերին, Ժ.-Պ. Մահեն: Հանդիսավոր նիստում զեկուցումն հանձնարարված էր ֆրանսիացի հայագետ Ժան-Պիեռ Մահեին («Կովկասի Դարձը. մեկ պատմագրություն կրկնակի հիմքով»), որն անդրադարձավ տարածաշրջանի քրիստոնեացման երկու հիմնական ալիքների (առաքելական շրջանի քարոզություն և պետական կրոն հռչակելու դարաշրջան) արտացոլմանը Այսրկովկասի երեք եկեղեցիների պատմական ավանդույթներում:

Բյուզանդական քաղաքակրթության և եկեղեցու մասնագետ Ջ. Դագրոնը իր զեկուցումն անվանել էր «Քրիստոնեություն, կայսրություն և ազգություններ», որի ընթացքում, շրջանառության մեջ դնելով մի քանի տարի առաջ լույս տեսած Քրիստոնեության պատմության Դ հատորի գաղափարները, փորձեց Բյուզանդական կայսրության մշակույթի ինքնատիպությունը վերագրել բազմաթիվ ժողովուրդների ազգային, լեզվական առանձնահատկություններին և քաղաքական նպատակների տարբերություններին, որոնք արտահայտվել են նաև ազգային-եկեղեցական առանձին կազմակերպությունների ստեղծման երևույթի մեջ: Նույն նիստի հաջորդ երկու զեկուցողներն էին Պ. Մ. Մուրադյանը («Կովկասի երեք ժողովուրդների մատենագրությունների սկիզբն իբրև քրիստոնեացման հետևանք») և Մեսրոպ արքեպս. Գրիգորյանը («Հայոց կանոնական իրավունքի զարգացումը Դ դարում»): Առաջին զեկուցողը, անդրադառնալով Այսրկովկասում քրիստոնեությունից առաջ տարածված գրային սիստեմներին, զարգացրեց այն միտքը, որ Կովկասի քրիստոնյա ժողովուրդների այբու-

բեմները և մատենագրությունները քրիստոնեական մշակույթի հետևանք են և առաջացել են միևնույն ժամանակ: «Կանոնագիրք Հայոց»-ի ձևավորման պատմությանն անդրադառնալով, Մեսրոպ Սրբազանը ցույց տվեց, որ Գրիգոր Լուսավորչի անունով հայտնի և Ներսես Մեծի մեզ չհասած կանոնախմբերը եղել են Շահապիվանի ժողովականների տրամադրության տակ և օգտագործվել նրանց կազմած կանոններում, իսկ Տիեզերական եկեղեցու կանոնախմբերը մինչև գրերի գյուտը շրջանառության մեջ են եղել հունարեն բնագրով:

Հաջորդ նիստը նվիրված էր Քրիստոնյա Կովկասի գեղարվեստական մշակույթին: Ըստ Հալլեի համալսարանի դասախոսներ Հ. Հոլցի և Ա. Դրոստ-Աբգարյանի («Հայաստանի քրիստոնեացումը Հայոց եկեղեցու Շարակնոցի հայելում») Հայոց Դարձի պատմության բազմաթիվ դրվագներ արտացոլված են Հայոց Շարակնոցի Գրիգոր Լուսավորչին, նրա որդիներին ու թոռներին, Ներսես Մեծին, Ս. Սահակին, Հռիփսիմյանց կույսերին, Ս. Սանդուխտին, Շողակաթին և Ս. Թարգմանիչներին նվիրված կանոններում: Այս նիստում իր զեկուցումն ընթերցեց նաև հայկական ճարտարապետության միջնադարյան հուշարձանների ճանաչված գիտակ Միշել Թիերին, որն իր աշխատանքը նվիրել էր առանձին հուշարձանի պատկերագրությանը («Ս. Գրիգորի պատմությունը՝ նկարված Անիում Տիգրան Հոնենցի կառուցած (1215) Ս. Գրիգոր Լուսավորչի եկեղեցում»): Հեղինակը ուշագրավ մեկնաբանություններով ունկնդիրների ուշադրությանը ներկայացրեց եկեղեցու 17 պատկերները, որոնք ուղեկցվում են վրացերեն արձանագրություններով: Քննարկման ժամանակ Պ. Մուրադյանը Ս. Թիերիի ուշադրությունը հրավիրեց այն հանգամանքի վրա, որ զեկուցման մեջ հաշվի չի թյուրը հրավիրեց այն հանգամանքի վրա, որ զեկուցման մեջ հաշվի չի առնվել, որ 1215 թ. թվագրվող եկեղեցու շինարարական արձանագրությանը գրված է Հայոց Առաքելական եկեղեցու հետևորդի կողմից (նգովքի բանաձևում հիշատակվում են միայն երեք Ս. Տիեզերական (նգովքի բանաձևում հիշատակվում են միայն երեք Ս. Տիեզերական ժողովների հայրերը), այդ իսկ պատճառով եկեղեցու անցումը քաղկեդոնականների ձեռքը պետք է թվագրել ավելի ուշ ժամանակաշրջանով: Կովկասյան միջնադարյան արվեստի մեկնաբան Ն. Թիերին, շարունակելով ամուսնու զեկուցման հիմնական մոտիվը՝ Գրիգոր Լուսավորչի պատկերագրությունը վրաց եկեղեցում, իր զեկուցումը նվիրեց «Ս. Նինոյի Կենաց սյան հրաշքի» պատկերագրական ավանդույթին:

Հաջորդ երեք նիստերից յուրաքանչյուրը նվիրված էր Այսրկովկասյան երեք ժողովուրդներից (հայեր, վրացիներ և ադվաններ) մեկի մշակույթին: Առաջին նիստում քնարկվեցին Հայոց Դարձի պատմության խնդիրները: Այստեղ զեկուցումներ ընթերցեցին Վ. Ջալբաթը («Հայաստանի քրիստոնեացման կամ Տրդատի մկրտության պատմական հիմքը և ժամանակագրությունը»), Մ. Վան Էսբրուկը («Հռիփսիմեի և նրա ընկերուհիների վարքը») և Ռ. Թոմսոնը («Ասորի քրիստոնեությունը և Հայաստանի դարձը»): Վ. Ջալբաթը իր զեկուցման մեջ ընդգծեց, որ Կովկասի և Հայաստանի դարձի ու Տրդատի մկրտության թվականի ճշտումը ներկա գիտաժողովի հիմնական խնդիրներից է: Վ. Ջալբաթը և Ժ.Պ. Մահեն քննարկման ժամանակ հիմնականում պաշտպանեցին այն տեսակետը, որ քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն կարող էր հռչակվել միայն Միլանի եղիկտից (312 թ.) հետո: Նորագույն սկզբնաղբյուրների մեջ նախընտրություն տալով Պայկուլիի արձանագրությանը, Վ. Ջալբաթը և մյուս բանախոսները սկզբունքային նշանակություն էին տալիս Գրիգոր Լուսավորչի եպիսկոպոսական ձեռնադրությանը Ղևոնդիոս մետրոպոլիտի կողմից, որը իբրև Կեսարիայի եպիսկոպոս հայտնի է 314 թվականից:

Մ. Վան Էսբրուկն իր զեկուցումը նվիրել էր Կովկասի քրիստոնեացման գործում Հռիփսիմյանց կույսերի դերին և առաջ էր քաշում այն վարկածը, որ այդ պատմության մեզ հասած տարբերակները վերջնականապես ձևավորվել են Ե-Է դարերի եկեղեցական վեճերի հակաքաղկեդոնական պայքարի մթնոլորտում, որն իր կնիքն է դրել ինչպես հայ, այնպես էլ վրաց մատենագրության մեջ Նինոյի մասին պատմող երկերի վրա: Անգլիացի հայագետ Ռ. Թոմսոնը, հիմնվելով հայագիտության նվաճումների վրա, իր զեկուցման մեջ հավաստեց ասորի քրիստոնյաների ազդեցությունը հայ մշակույթի վրա՝ դրա լավագույն ապացույց համարելով Աստվածաշնչի մի շարք բնագրերի, Ափրաատի կամ Եփրեմի առկայությունը հայ մատենագրության մեջ: Ընդգծելով, որ վաղ քրիստոնեական Հայաստանում հունարենի հետ հավասարապես օգտագործվում էր արամեերենը, հեղինակը զարգացրեց այն միտքը, որ պետք է շարունակել ասորական մշակութային շերտի ուսումնասիրությունը հայ մատենագրության մեջ:

Վիեննական գիտաժողովի նիստերից մեկը նվիրվել էր Կովկասյան Ադվանքի քրիստոնեացմանը և մշակութային փշրանքների վերհանմանը: Կարեն Յուզբաշյանը («Ադվանների Դարձը և ազգային գիտակ-

ցության ձևավորումը»), հիմնվելով Ալեքսան Զակոբյանի մեկ տասնամյակ առաջ լուս տեսած աշխատության վրա, «Աղվանից պատմութեան» հիմնական սկզբնաղբյուրի մեջ առանձնացրեց չորս երկ (կարծում եմ գերքննադատության արդյունք է այն պարագան, որ Կ. Յուզբաշյանը հիմնական աղբյուրների թվում անտեսեց Մովսես Կաղանկատվացի հեղինակին): Կ. Յուզբաշյանն անդրադարձավ ժամանակի ընթացքում Աղվանքում ձևավորված սահմաններին և երկրամասին հարևանների կողմից տրված անուններին: Նա նշեց, որ չնայած աղվաներեն մատենագրությունը կարևոր դեր է կատարել երկրի քրիստոնեացման գործում, ժամանակի ընթացքում իր տեղը զիջել է հայկականին, քանի որ 428 թ. սկսած, Արցախի և Ուտիքի միացումից հետո, երկարամասում գերակշռել է հայկական տարրը: Միաժամանակ Աղվանքն ու Զայաստանը, ի տարբերություն Վրաստանի, պահպանել են սեփական եկեղեցական կազմակերպությունների ինքնակայությունը: Մինչև ժՁ դարն իր ինքնակայությունը պահպանած Աղվանից եկեղեցին, որը, լինելով հայոց մշակույթի կրողը, փորձել է իր հոտի մեջ սերմանել այն գաղափարը, որ իբր իր իշխանությունը տարածվում է աղվան ժողովրդի սերունդների վրա:

Մի քանի տարի առաջ Սինայի Ս. Կատարինե եկեղեցում հայտնաբերված աղվաներեն կրկնագիրը մեծ ոգևորություն է առաջացրել ընդհանրապես բոլոր կովկասագետների շրջանում: Դրա դրսևորումներից մեկն էլ պետք է համարել Բեռնար Ուտիեի զեկուցումը, ուր հեղինակը, ամփոփելով հայագետների և վրացագետների (Շանիձե, Աբուլաձե, Մելիքսեթ Բեկ, Անասյան և այլն) հետազոտությունները, հայկական մատենագրության մեջ աղվանից գրականության հետքեր գտնելու աշխատանքը, ունկնդիրների ուշադրությանը ներկայացրեց մի ապոկալիֆ գրվածք (Յաղագս պատմութեան սուրբ և աստուածային իւղոյ, զոր գտեալ սրբոց հարցն յարևելս յաղուանից գիրս և թարգմանեցին ի հայ գիրս...), որը, ըստ ձեռագրում պահպանված վերնագրի, թարգմանված է աղվաներենից: Իհարկե դեռ վաղ է պնդել, թե այդ երկը թարգմանություն է աղվաներենից թարգմանություն լինել, այնուամենայնիվ հայկարող է աղվաներենից թարգմանություն լինել, քանի որ մատենագրության ծալքերում նման վկայությունների լիակատար հավաքումը և հրապարակումը կարելի է համարել հայագիտության կարևորագույն խնդիրներից մեկը:

Նիստերից մեկը նվիրված էր Վրաստանի քրիստոնեացման պատմությանը: Թբիլիսիի Կեկելիձեի անվան ձեռագրերի ինստիտուտի

տնօրեն, հայագետ Ջազա Ալեքսիձեն, իր զեկուցումը նվիրել էր «Վրաց Դարձի» խմբագրությունների համեմատական ուսումնասիրությանը: Բնութագրելով այդ երկը իբրև Վրաստանի և Կովկասի քրիստոնեացման պատմության հնագույն սկզբնաղբյուրներից մեկը, հեղինակը անդրադարձավ նրա մինչ այժմ հայտնի երկու ձեռագրերին (Շատրբերդի և Չելիշի) և ներկայացրեց 1990 թ. Ս. Կատարինեի վանքում հայտնաբերված երկու ձեռագրեր, որոնք պարունակում են նույն երկի ևս երկու տարբեր խմբագրություն, որոնց համեմատական ուսումնասիրության հիման վրա առաջարկում էր վերականգնել նախնական բնագիրը: Վրաց գիտնական Թեդո Դունդուլան իր զեկուցումն անվանել էր «Քրիստոնեությունը և Սիթրաիզմը. Վրաց պատմությունը», որի ընթացքում հեղինակը, հիմնվելով Վրաստանում հայտնաբերված անտիկ և միջնադարյան հնագիտական հսկայական նյութի վրա, ցույց էր տալիս վրաց քրիստոնեական մշակույթ թափանցած միթրայականության տարրերը:

Վախթանգ Ջոբաձեն («Գրական աղբյուրները և հնագիտական ապացույցները Անտիոքի մի շարք վանքերի մասին»), անդրադառնալով բյուզանդական կայսր Նիկիփոր Փոկասի կողմից 969 թ. Անտիոքի ազատագրմանը, այդ թվականով թվագրեց տարածաշրջանում վրացիների վերաբնակեցումը և մշակութային օջախների ստեղծումը, որոնք գործում էին Անտիոքի մեկկիտ պատրիարքության շրջանակներում, սակայն «պաշտպանում էին ինքնագլուխ Վրաց եկեղեցու շահերը»: Վրաց ազգային եկեղեցու և մշակույթի հուշարձաններից հեղինակն անդրադարձավ Անտիոքի շրջակայքում հայտնաբերված Ս. Բառլամանի վանքին և Ս. Կենաց Փայտի եկեղեցուն: Ցավոք, Վ. Ջոբաձեն չըջանցեց այս մշակութային երևույթի մյուս երեսը: Նա իր զեկուցման մեջ չանդրադարձավ այն հանգամանքին, որ այդ հուշարձանները հայտնաբերվել են այն տարածքում, ուր 11-14-րդ դարերում քրիստոնյա այլ մշակույթների կողքին ծաղկում էր նաև Կիլիկիայի հայկական պետությունը (նման անտեսում նկատելի է նաև Փարիզում մեկ տասնամյակ առաջ հրապարակված Կիլիկիայի արձանագրությունները գրքում): Վ. Ջոբաձեն ոչ միայն անտեսել էր այդ տարածաշրջանի ամենակարևոր հեղինակներից մեկի՝ Նիկոն Սևաբեցու (ԺԱ դար) տեղեկությունները, այլ նաև Ժ. Մսերյանի այս հարցերի շուրջ Բեյրութում հրապարակած հետազոտությունը ("Expédition archéologique dans l'Antiochène occidentale, 1964 [Mélanges de

[Universit2 St. Joseph, t. XL, fasc. I]), ուր բերված է նաև 20-30-ական թթ. պեղումների ժամանակ հայտնաբերված մի վրացերեն արձանագրություն («սա հայոց եկեղեցի է» բովանդակությամբ), որը Ժ. Սսերյանի համար ընթերցել էին անվանի կովկասագետներ Բլեյկը և Պետերսը (տե՛ս Ժ. Սսերյան, էջ 111):

Վերջին նիստը նվիրված էր Ալանների և Հայաստանի քրիստոնեացման խնդիրներին: Իրինա Արձանցևայի զեկուցումն անվանված էր «Քրիստոնեացումը Հյուսիսային Կովկասում (Կրոնական երկակիությունը ալանների մեջ)», ուր հեղինակն անդրադարձավ Հյուսիսային Կովկասում քրիստոնեությունը ընդունած ժողովրդի ճակատագրի առանձնահատկությանը և Հյուսիսային Կովկասում երկակրոնության մշակութային ու պատմական ասպեկտներին:

Բաբկեն Հարությունյանն իր զեկուցման («Հայոց եկեղեցու թեմերը Դ դարում») մեջ քննարկեց հայ մատենագրության սուղ վկայությունները՝ զարգացնելով այն տեսակետը, որ թեմերի բաժանումները, ինչպես Հռոմեական կայսրությունում, պետք է համապատասխանեին վարչական բաժանումներին: Քննելով Ագաթանգեղոսի, Կլավդիոս Պտղոմեոսի, «Աշխարհացույցի» վկայությունները, հեղինակը կազմում է մի քարտեզ, ուր վկայված է Դ դարի սկզբի Մեծ Հայքի 22 վարչական միավոր, որոնց համար էլ, ըստ հեղինակի, Գրիգոր Լուսավորիչը կարգել է թեմական առաջնորդներ: Այնուհետև այդ թվին ավելացնելով «Գահնամակում» հիշատակված 500-ից ավել զինվոր տված 10 նախարարությունների անունները, հեղինակն այն համոզումն է արտահայտում, որ Գրիգոր Լուսավորիչը կարգել է 32 կամ 36 եպիսկոպոսական Աթոռ, որի մասին վկայում է նաև ԺԳ դարի պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանը:

Պ. Լ. Ջեքիյանը («Հայերի քրիստոնեացումը և Այբուբենով օժտումը իբրև օրինակ մշակութային մարմնավորման, հատկապես Այսրկովկասյան մարզում») զեկուցման մեջ անդրադարձավ գիտության մեջ լայն շրջանառություն ստացած «կայսերական եկեղեցի», «ծիսա-հավատաբանական եկեղեցի» հասկացություններին և այն համոզումը հայտնեց, որ Ավետարանի կողմից սրբագործված է նաև «ազգային եկեղեցի» արտահայտությունը, որն իր մարմնավորումն է գտել Հայոց եկեղեցի» եկեղեցու ազգային և մշակութային դերի մեջ: «Ազգային եկեղեցու» կայացման գործում իր դերն է խաղացել նաև Հայոց Այբուբենի հայտնագործումը, որի օգնությամբ քրիստոնեությունը թափանցել է հասարակության գրեթե բոլոր շերտերի մեջ՝ կատարելով իր միսիոնե-

րական դերն ու մտածողության մեջ կապակցելով կրոն, լեզու և ազգային ինքնագիտակցություն հասկացությունները: Հեղինակը բարձր գնահատեց Մաշտոցի դերն ազգային ինքնագիտակցության և մատենագրության ստեղծման գործում՝ բնութագրելով նրան իբրև Այսրկուկասյան մշակութային գործիչ: Իհարկե հեղինակն իրավացիորեն ընդգծեց նաև, որ վրաց մատենագրության իսկական ծաղկումը սկսվել է Հայոց Եկեղեցուց նրա բաժանումից (է դար) հետո:

Ժ.Պ. Մահեն, գնահատելով ընթերցված բոլոր զեկուցումները, անդրադարձավ գիտաժողովի նշանակությանը և բարձր գնահատեց այն: Վ. Ջալթոլ վերջում շնորհակալություն հայտնեց բոլոր մասնակիցներին և հույս հայտնեց, որ զեկուցումների բնագրերը կիրապարակվեն առանձին հատորում: Վիեննայի կոնֆերանսը և նրա նկատմամբ Եվրոպայի գրեթե բոլոր բյուզանդագիտական կենտրոնների ուշադրությունը ցույց տվեց, որ Կովկասի ժողովուրդների պատմության և քրիստոնեական մշակույթների ուսումնասիրությունը ձեռք է բերում առանցքային նշանակություն: